

Лариса КОСТЕНКО,
orcid.org/0000-0003-2930-7404
кандидат педагогічних наук,
начальник Управління освіти
Міської ради міста Кропивницького
(Кропивницький, Україна) *shkoda44@ukr.net*

СТРУКТУРА ЗМІСТУ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ (1991–2014 РР.)

У статті розкрито зміст позашкільної освіти України у 1991–2014 рр., що визначався двома взаємозв'язаними чинниками: перехідним періодом, у якому знаходилося українське суспільство і системною кризою, яка охопила його. Автор наголошує, якщо перший чинник спонукав до створення нових форм, методів, то другий, а, насамперед, фінансова скрута, гальмував впровадження нововведень у царині позашкільної освіти.

У системі позашкільної освіти України у 1991–2014 рр. визначення і формування її змісту стало найбільш важливим і складним питанням. У змісті позашкільної освіти цього періоду враховувався досвід радянського періоду та умови організації діяльності позашкільних закладів. Серед цих умов у статті виокремлено такі: добровільність, доступність, диференційованість та варіативність, гнучкість, динамічність, мобільність, систематичність тощо.

Зазначено, що зміст позашкільної освіти 1991–2014 рр. структурувався і реалізувався в системі гуртків, навчальних дисциплін, предметів, курсів та представлений у відповідних навчальних планах, програмах, підручниках, посібниках, методичних матеріалах, дидактичних засобах

У публікації проаналізовано основні напрями, які включав зміст позашкільної освіти у 1991–2014 рр.: художньо-естетичний, науково-технічний, бібліотечно-бібліографічний, еколого-натуралістичний, туристсько-краєзнавчий, гуманітарний, фізкультурно-спортивний, які мали свою специфіку.

Автор приходить до висновку, що означені напрями позашкільної освіти ґрунтувалися на таких принципах: демократизації (співпраця) та гуманізації (повага до інтересів і потреб особистості); природовідповідності (урахування вікових особливостей) та культуровідповідності (забезпечення культурної спадкоємності поколінь); єдності навчання, виховання і розвитку особистості; гармонізації суспільних (професійно-педагогічних) і родинних виховних впливів; цілісності, інтегративності позашкільної освіти.

Ключові слова: позашкільна освіта, зміст позашкільної освіти, напрями змісту позашкільної освіти, принципи позашкільної освіти, позашкільні заклади.

Larysa KOSTENKO,
orcid.org/0000-0003-2930-7404
Candidate of Pedagogical Sciences,
Head of Education Department
City Council of Kropyvnytskyi
(Kropyvnytskyi, Ukraine) *shkoda44@ukr.net*

THE STRUCTURE OF OUT-OF-SCHOOL EDUCATION CONTENT (1991–2014)

The article reveals the content of out-of-school education in Ukraine in 1991–2014, which was determined by two interrelated factors: the transition period in which Ukrainian society was and the systemic crisis that engulfed it. The author emphasizes that if the first factor prompted the creation of new forms and methods, the second, and, above all, financial difficulties, hindered the introduction of innovations in the field of out-of-school education.

In the system of out-of-school education of Ukraine in 1991–2014, the definition and formation of its content became the most important and difficult issue. The content of out-of-school education of this period took into account the experience of the Soviet period and the conditions for organizing the activities of out-of-school institutions. Among these conditions, the article highlights the following: voluntariness, accessibility, differentiation and variability, flexibility, dynamism, mobility, consistency, etc.

It is noted that the content of out-of-school education in 1991–2014 was structured and implemented in the system of clubs, academic disciplines, subjects, courses and was presented in the corresponding curricula, programs, textbooks, manuals, method guides, didactic aids.

The publication analyzes the main areas that the content of out-of-school education included in 1991–2014: artistic and aesthetic, scientific and technological, library and bibliographic, ecological and naturalistic, tourism and local studies, humanitarian, physical culture and sports, which had their own specificity.

The author concludes that these areas of out-of-school education were based on the following principles: democratization (cooperation) and humanization (respect for the interests and needs of the individual); conformity to nature (taking into account age peculiarities) and cultural conformity (ensuring cultural continuity of generations); unity of education, upbringing and personal development; harmonization of social (professional and pedagogical) and family upbringing influences; integrity, integrability of out-of-school education.

Key words: out-of-school education, content of out-of-school education, directions of the content of out-of-school education, principles of out-of-school education, out-of-school institutions.

Постановка проблеми. Серед соціальних інститутів виховання й розвитку підростаючих поколінь особлива роль належить позашкільній освіті, яка завжди відіграла важливу роль у системі освіти учнівської молоді.

В означений період позашкільна освіта України набула особливої популярності, в державі почала формуватися і втілюватися в життя власна політика в галузі позашкільної освіти спрямована на досягнення світового рівня, відродження самобутнього національного характеру. Позашкільна освіта почала розглядатись як така, що виявляє найближчі перспективи розвитку особистості в різних соціальних та освітньо-виховних інституціях, де позашкільні заклади мали стати центрами мотиваційного розвитку особистості, її самореалізації і професійного самовизначення. Постало питання про місце позашкільної освіти в єдиному освітньому просторі, визначення співвідношення її з іншими ланками освіти, перспектив функціонування позашкільних закладів на ринку освітніх послуг.

Аналіз досліджень. Найбільш вагомий внесок у розробку теоретичної бази позашкільної виховної роботи внесли наукові праці О. Биковської, І. Зязюна, В. Кременя, Н. Ничкало, О. Плахотнік, В. Якубовського та інших.

Окремі аспекти історії теорії і практики позашкільної освіти розкриваються у публікаціях Б. Балахтар, В. Береки, С. Букреевої, О. Глух, В. Клімчук, Ю. Косило, Г. Німич, І. Пархоменко, Т. Цвірової, А. Шепілової та ін.

Мета статті – на основі історико-педагогічного аналізу розкрити структуру змісту позашкільної освіти України у 1991–2014 рр.

Виклад основного матеріалу. Стан позашкільної освіти України у 1991–2014 рр. визначався двома взаємозв'язаними чинниками: перехідним періодом, у якому знаходилося українське суспільство і системною кризою, яка охопила його. І якщо перший чинник спонукав до створення нових форм, методів, то другий, а, насамперед, фінансова скрута, гальмував впровадження нововведень у царині позашкільної освіти.

У системі позашкільної освіти України у 1991–2014 рр. визначення і формування її змісту стало найбільш важливим і складним питанням.

У змісті позашкільної освіти цього періоду враховувався досвід радянського періоду та умови організації діяльності позашкільних закладів. Серед цих умов ми вирізняємо такі: добровільність, доступність, диференційованість та варіативність, гнучкість, динамічність, мобільність, систематичність тощо (Биковська, 2003; Вербицький, 2003; Мартова, 2004).

Зміст позашкільної освіти визначався на засадах загальнолюдських та національних цінностей, науковості і систематичності знань, їх значущості для соціального становлення людини, гуманізації і демократизації освіти, взаємоповаги між націями і народами, світського характеру освіти; індивідуалізації та диференціації позашкільної освіти, її профілізації, запровадження нових педагогічних методик і технологій навчання, виховання, розвитку та соціалізації особистості у вільний час в позашкільних закладах та інших соціальних інституціях. Окрім того, зміст позашкільної освіти враховував уподобання, потреби та інтереси учнів, визначався замовленням батьків, що відрізняло позашкільну освіту від основної і професійної. Метою позашкільної освіти молоді стає виховання дієвої особистості з розвиненою громадською свідомістю, почуттям національної гордості (Пустовіт, 2010; Суценко, 1990).

Аналіз наукових джерел (Биковська, 2003; Вербицький, 2003; Мартова, 2004; Пустовіт, 2010; Суценко, 1990) дозволяє виділити систему наукових вимог до формування змісту позашкільної освіти у 1991–2014 рр.

1. Цілеспрямованість. Провідна роль у визначенні змісту позашкільної освіти належить меті і завданням, зокрема тим, які ставить суспільство перед освітою. Мета позашкільної освіти спрямовується на розвиток здібностей, талантів дітей, учнівської та студентської молоді, задоволення їх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному визначенні; в збагаченні та поглибленні набутих знань у позаурочний час згідно з інтересами особистості.

З 2000 р. мета позашкільної освіти включає розвиток креативної особистості в позашкільних закладах. Відповідно до мети визначено основні завдання: формування креативної особистості, конкурентно-спроможної в майбутньому, здатної

до гідної змістової, соціально і особистісно орієнтованої трудової діяльності, що відповідає реальним можливостям; виховання підприємливості, ініціативи, господарської відповідальності, дисциплінованості, організованості, вміння включатись у суспільно-виробничі відносини; культивування кращих морально-вольових рис української ментальності – працелюбності, самостійності, індивідуальної свободи, тактовності, справедливості, милосердя, доброти тощо.

2. Гуманістична спрямованість. Вона сприяє відповідності змісту позашкільної освіти потребам та можливостям особистості; пріоритету загальнолюдських цінностей здоров'я людини, її вільному розвитку.

3. Науковість. Передбачає включення до змісту позашкільної освіти лише тих фактів і теоретичних положень, які є сталими в науці; матеріалу, що відповідає розвитку науки, її можливим досягненням; чіткість висновків з питань розвитку природи і суспільства.

4. Полікультурність. Полягає в поєднанні у позашкільній освіті гуманітарної, природничо-математичної освіти і трудової підготовки, класичної спадщини та сучасних досягнень наукової думки, забезпеченні органічного зв'язку з національною історією, культурою, традиціями.

5. Світський характер. Зміст позашкільної освіти передбачає можливість розкриття перед учнями реальності об'єктивного світу, його суперечливості. Досягнувши повноліття і ставши дорослим, вихованець сам може зробити власний світоглядний вибір.

6. Інтегративність, що означає орієнтацію позашкільної освіти на інтегральні курси, пошук нових підходів до структурування знань як засобу цілісного розуміння та пізнання світу.

7. Всебічний розвиток особистості. Передбачає поєднання у позашкільній освіті забезпечення емоційного, фізичного та інтелектуального розвитку особистості.

9. Відповідність основних компонентів позашкільної освіти структурі компетентностей особистості. Ці компоненти представлені у вигляді пізнавальної, практичної, творчої і соціальної компетентності.

10. Послідовність, що полягає в плануванні змісту, який розвивається по висхідній лінії, де кожне нове завдання спирається на попереднє і впливає з нього.

11. Відповідність змісту позашкільної освіти віковим можливостям і рівню підготовки учнів.

12. Доступність змісту позашкільної освіти. Визначається структурою навчальних планів і

програм, способом викладу наукових знань у навчальних книгах, а також порядком уведення й оптимальною кількістю наукових понять і термінів, які необхідно засвоїти.

Зміст позашкільної освіти 1991–2014 рр. структурувався і реалізувався в системі гуртків, навчальних дисциплін, предметів, курсів та представлений у відповідних навчальних планах, програмах, підручниках, посібниках, методичних матеріалах, дидактичних засобах (Биковська, 2003; Пустовіт, 2010; Сущенко, 1990).

Зміст позашкільної освіти у 1991–2014 рр. базувався на інформаційно-комунікаційних й інтерактивних навчально-виховних технологіях та включав такі основні напрями: художньо-естетичний, науково-технічний, бібліотечно-бібліографічний, еколого-натуралістичний, туристсько-краєзнавчий, гуманітарний, фізкультурно-спортивний, які мали свою специфіку (Мартова, 2004; Пустовіт, 2010; Сущенко, 1990).

Художньо-естетичний напрям позашкільної освіти в 1991–2014 рр. ґрунтувався на взаємозв'язку художньої культури суспільства і внутрішнього духовного світу особистості, що реалізував ідею «людина в культурі – культура в людині» (Биковська, 2003: 18) та включав різні компоненти, що представлені спеціалізованими профілями навчання: хореографічний; музичний; театральний; художній (Вербицький, 2003; Сущенко, 1990).

Особлива увага у змісті освіти художньо-естетичного напрямку приділялась розвитку художньо-творчого потенціалу особистості; вихованню здатності до художньої самореалізації, потреби в мистецькій самоосвіті, важливим стає розвиток здатності до професійного самовизначення, творчого становлення, формування громадянської поведінки, патріотизму, любові до України.

У змісті позашкільної освіти науково-технічного напрямку учні (вихованці, слухачі) в позашкільних закладах повинні були отримувати знання з початкового технічного моделювання, конструювання, електротехніки, технічного дизайну, авіамоделювання, автомоделювання, ракетомоделювання, судномоделювання, картингу, радіоелектроніки, приладобудування, технологій конструювання, винахідництва, комп'ютерної техніки, інформаційних технологій та інших напрямів техніки (Мартова, 2004). Увагу необхідно було приділяти ознайомленню учнів зі світом сучасної техніки, технологічними процесами, формуванню знань технічної термінології, графічної грамотності, технічного моделювання і конструювання. Водночас особливого значення

надавалося набуттю учнями знань морально-психологічних якостей, способів організації змістовного дозвілля.

Необхідно було практично вводити дітей у світ техніки, залучати їх до створення моделей машин, механізмів, іграшок, закріплювати на практиці їхні знання про технологічну діяльність. Значна увага мала приділятися графічній підготовці, набуттю та формуванню вмінь і навичок роботи з різними матеріалами та інструментами, способами поводження з різноманітними засобами праці, досвіду застосовувати отримані знання на практиці, засвоєнню основних прийомів використання технологій у машинобудуванні. Важливим також стає розвиток в учнів уміння змістовно організувати дозвілля засобами науково-технічної творчості.

У тісному зв'язку з науково-технічним напрямом знаходився бібліотечно-бібліографічний, який спрямований на поглиблення пізнавальних інтересів учнів і слухачів, підвищення їх інформаційної культури; набуття навичок та вмінь орієнтуватися в зростаючому потоці інформації (Мартова, 2004).

Наступним важливим напрямом позашкільної освіти 1991–2014 рр. є еколого-натуралістичний. Змісті позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку спрямовувався на оволодіння учнями системи знань з основ природничих наук, зокрема екологічних, біологічних, сільськогосподарських, лісогосподарських, медичних, хімічних (Вербицький, 2003). Необхідним постає формування в учнів поняття про цілісну картину світу, закономірності організації життя на Землі, самоорганізацію та саморозвиток природи. Акцентується увага на набуття учнями знань морально-психологічних якостей, способів організації змістовного дозвілля.

Зміст еколого-натуралістичного напрямку позашкільної освіти мав забезпечувати формування екологічних вмінь і навичок. Серед них розв'язання екологічних проблем, раціональне природокористування, природоохоронна діяльність. При цьому значна увага приділялася розвитку вміння змістовно організувати дозвілля засобами природознавства.

Зміст цього напрямку спрямовувався на формування досвіду взаємовідносин людини з природою, вмінь проведення самостійних наукових досліджень. Особлива увага приділялася розвитку дослідницьких, творчих здібностей, системного, просторового і логічного мислення, творчої уяви, фантазії.

Важливим напрямом позашкільної освіти 1991–2014 рр. є туристсько-краєзнавчий, осно-

вною метою якого було набуття особистістю компетентностей у процесі туризму, краєзнавства і спорту (Вербицький, 2003; Сущенко, 1990). Зміст туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти спрямовувався на оволодіння поняттями, знаннями з краєзнавства, географії, археології, геології, етнології, народознавства тощо. Значна увага приділялася ознайомленню дітей з природними та культурними особливостями свого рідного краю, держави, світу. При цьому необхідним стає оволодіння дітьми знаннями з історії рідного краю, світової цивілізації, географічних, етнографічних, історичних об'єктів, набуття знань морально-психологічних якостей, способів організації змістовного дозвілля.

Зміст освіти туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти забезпечував формування краєзнавчих умінь та навичок, свідому діяльну участь у краєзнавчій роботі, збереженні та відродженні народних традицій, звичаїв, обрядів, прилучає до здорового способу життя, розвиток вмінь змістовно організувати дозвілля засобами туризму і краєзнавства.

Зміст туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти також забезпечував набуття досвіду власної творчої діяльності з краєзнавства, розв'язання творчих завдань, здатності проявляти творчу ініціативу. Крім цього, важливим постає формування досвіду взаємовідносин людини з природою, вмінь проведення самостійних наукових досліджень. При цьому необхідним було формування стійкого інтересу до туристсько-краєзнавчої роботи, потреби у творчій самореалізації та духовному самовдосконаленні.

Тісно пов'язаний з туристсько-краєзнавчим фізкультурно-спортивний напрям, який забезпечує розвиток фізичних здібностей учнів і слухачів, необхідні умови для повноцінного оздоровлення, загартування, змістовного відпочинку і дозвілля, занять фізичною культурою і спортом; набуття навичок здорового способу життя, зміцнення особистого здоров'я і формування гігієнічної культури особистості; підготовку до активної професійної та громадської діяльності (Биковська, 2003; Сущенко, 1990).

Важливим напрямом позашкільної освіти є гуманітарний. Зміст гуманітарного напрямку забезпечував оволодіння поняттями, знаннями із соціально-гуманітарних наук (історії, права, філософії, громадянської освіти), мови та літератури, соціології, журналістики, психології, економіки тощо (Биковська, 2003; Вербицький, 2003; Закон, 2000; Мартова, 2004; Пустовіт, 2010; Сущенко, 1990). Необхідним постає вивчення основ харак-

теристики явищ і процесів суспільного життя, основ діяльності людини, розвитку соціуму, мовної системи, набуття стилістичних, орфоепічних, правописних знань. Особлива увага приділялась ознайомленню дітей з творами української, світової класики, формуванню морально-психологічних якостей, знання способів організації змістовного дозвілля.

Зміст гуманітарного напрямку позашкільної освіти забезпечував розвиток умінь і навичок громадської роботи та активності. Важливим було навчити дітей реалізовувати і захищати свої права, орієнтуватися в соціальних відносинах, оцінках суспільних явищ та процесів, установлювати зв'язки між подіями і явищами, формулювати, висловлювати та доводити власну думку, позицію, проводити дискусії, мати і вміти застосовувати філологічні знання та навички в різних

видах мовної діяльності. Значна увага приділялася розвитку вміння змістовно організовувати дозвілля.

Висновки. Отже, зміст позашкільної освіти означеного періоду включав художньо-естетичний, науково-технічний, бібліотечно-бібліографічний, еколого-натуралістичний, туристсько-краєзнавчий, гуманітарний, фізкультурно-спортивний напрями, що ґрунтувалися на таких принципах: демократизації (співпраця) та гуманізації (повага до інтересів і потреб особистості); природовідповідності (урахування вікових особливостей) та культуровідповідності (забезпечення культурної спадкоємності поколінь); єдності навчання, виховання і розвитку особистості; гармонізації суспільних (професійно-педагогічних) і родинних виховних впливів; цілісності, інтегративності позашкільної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Биковська О. В. Виховна діяльність в позашкільних навчальних закладах. *Наук. записки НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Київ, 2003. Вип. ЛІІ(52). С. 17–22.
2. Вербицький В. В. Еколого-натуралістична освіта в Україні : історія, проблеми, перспективи. Київ : СМП «Аверс», 2003. 304 с.
3. Закон України «Про позашкільну освіту». *Освіта України : нормативно-правові документи*. Київ : Міленіум, 2001. С. 229–251.
4. Мартова С. Г. Проектуємо майбутнє вихованців. *Позашкілля*. Київ, 2004. № 44. С. 5–6.
5. Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта і виховання: теоретико-дидактичний аспект. Миколаїв : Вид-во МДУ ім. В. О. Сухолинського, 2010. 379 с.
6. Сущенко Т. И. Педагогический процесс во внешкольных учреждениях. Київ : Радянська школа, 1990. 118 с.

REFERENCES

1. Bykovska O. V. Vykhovna diialnist v pozashkilnykh navchalnykh zakladakh [Educational activities in out-of-school educational institutions]. *Nauk. zapysky NPU im. M. P. Drahomanova*. Kyiv, 2003. Vyp. LIІ (52). S. 17–22 [in Ukrainian].
2. Verbytskyi V. V. Ekoloho-naturalistychna osvita v Ukraini : istoriia, problemy, perspektyvy [Ecological and naturalistic education in Ukraine: history, problems, prospects]. Kyiv: SMP «Avers», 2003. 304 s. [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy «Pro pozashkilnu osvitu» [Law of Ukraine "On Out-of-school Education"]. *Education of Ukraine: normative-legislative documents*. Osvita Ukrainy: normatyvno-pravovi dokumenty. K.: Milenium, 2001. S. 229–251 [in Ukrainian].
4. Martova S. H. Proektuiemo maibutnie vykhovantsiv. *Pozashkillia* [Planning the future of students. Out-of school activities]. Kyiv, 2004. № 44. S. 5–6 [in Ukrainian].
5. Pustovit H. P. Pozashkilna osvita i vykhovannia: teoretyko-dydaktychnyi aspekt [Out-of-school education and upbringing: theoretical and didactic aspect]. Mykolaiv: Vyd-vo MDU im. V. O. Sukhomlynskoho, 2010. 379 s. [in Ukrainian].
6. Sushchenko T. Y. Pedagogicheskyi protsess vo vneshkolnykh uchrezhdeniyakh [Pedagogical process in out-of-school institutions]. Kyiv: Radianska shkola, 1990. 118 s. [in Ukrainian].